

ДІАЛОГ

КИЇВСЬКИЙ ДІАЛОГ З СІЛЬВІ ЖЕРМЕН

Сільві Жермен важко назвати типовим західноєвропейським автором кінця ХХ – початку ХХІ сторіччя. Вона не користується мас-медійними піар-технологіями, не є членом жодного ПЕН-клубу, нечасто спілкується із читачами та вкрай скептично ставиться до публічності як до намагання зацікавити читачів своєю персоною – не текстами.

Її творчість відносять до неоміфологічного напрямку в сучасній французькій літературі; дійсно, вона вільно грає з набутками міфів і релігій, зокрема, тими, що належать до її улюбленого єврейсько-християнського простору. Своїми текстами вона стверджує нову духовність – таку, що була б можливою для сучасного світу, підірваного та перевернутого злочинами ХХ ст., намагаючись довести можливість виникнення на цих руїнах віри, що прагнула б пізнати невимовне ім'я Бога.

Сільві Жермен народилася в 1954 р. у м. Шатору (Франція). У 70-х р. вивчала філософію у Сорбонні; одним з її викладачів був Еманюель Левінас. Темою її магістерської роботи була аскеза у християнській містиці (Святий Хуан де ла Крус /*Святий Іоанн Хреста*/, Свята Тереза Авільська), а докторська дисертація стосувалася таїни людського обличчя.

Перший роман Сільві Жермен, що мав назву «Книга Ночей» та був написаний у 1985 р., отримав шість літературних премій. Ця сага родини Пенбель, яка охоплює три покоління, що проходять через ціле століття, його війни та катаклізми, була перекладена й українською мовою та побачила світ у видавництві «Академ-Прес» у 2004 р.

Протягом семи років авторка жила у Празі, де з'явився її роман «Дні Гніву», що отримав премію Феміна; Прага також надихнула її на роман «Безкраї простори» та новелу «Та, що плаче на вулицях Праги», присвячену чеському постові

Богуславу Рейнску. Окрім романів – на сьогодні їх опубліковано дев'ять – вона досліджувала також й інші жанри. У 1999 р. світ побачив біографічний роман, присвячений Етті Хіллесум, молодій голландській єврейці, що загинула в Аушвіці; за її щоденниками авторка спробувала відтворити той духовний шлях, що його пройшла ця незвичайна жінка. Роком пізніше Сільві Жермен опублікувала також нотатки з подорожі, есей на духовну тематику та альбом фотографій.

Останній роман авторки, «Магнус», з'явився у 2005 р., завоювавши неабияке захоплення читачів та Гонкурівську премію ліцеїстів. Це роман пригадування, пошуків пам'яті та пошуку себе у боротьбі із власним минулим, у розрізненні псевдоспогадів чи легенди та реальності.

У жовтні цього року Сільві Жермен відвідала Київ та Одесу на запрошення Французького культурного центру в Україні. Під час перебування у Києві авторка зустрілася з читачами у книжковій кав'ярні «Бабуїн», а також зі студентами Київського національного лінгвістичного університету.

Ми знаємо, що Ви займалися філософією. Де і коли це було, яким був той шлях, котрим Ви підійшли до того, щоб стати письменницею?

– Це було давно, і це було у Сорбоні. Насправді, за часів мого дитинства, коли я навчалася в школі, аж до року випуску, я хотіла займатися мистецтвом, захоплювалася живописом, мріяла про те, щоб стати скульптором чи художником. А потім, останнього року, ми вивчали філософію, і я закохалася у цей предмет. Не у вчительку, а саме у предмет. І одного разу нам дали тему, тему з філософії – це була знаменита фраза Достоєвського, одного з моїх улюблених письменників: «Якщо Бога не існує, отже, все дозволене?», – та чотири години, щоб написати твір. І ця фраза... Приступитися до такого питання... Звісно, не існує жодної відповіді. І я подумала: невже філософія – це запекла боротьба з такими фундаментальними питаннями... Тож я забула про мистецтво та вирішила займатися філософією. І я зізнаюся, що під час усього мого навчання у Сорбоні, у Парижі, я забула про мистецькі проблеми та не думала про те, щоб стати письменником. Є багато письменників, що дуже рано вже знали про те, що стануть

письменниками, але не я. Я читала небагато романів, ба навіть і зараз я їх читаю відносно мало. я продовжую читати есеї з філософії, естетики, або духовні праці, якими дуже цікавилось, або ж праці загального гуманітарного спрямування, і, звісно, ще трохи романів. І я думаю, що моя потреба в писанні тоді задовольнялася навчанням. Коли я кажу про це у Франції учням, особливо в ліцях, найчастіше вони страшенно дивуються – коли я кажу про те, що для мене був щастям день іспиту. Було неважливо, чи я провалюся – я обожнювала це випробування: мати чотири години, чи п'ять годин, чи сім годин – це вже потім, в університеті – та тему, яку потрібно розкрити самостійно, сидячи наодинці з аркушем паперу. І, певним чином, це й було писанням. Є один вираз в Поля Паларю: «Проводити чорним по білому». В мене було саме так. протягом певної кількості годин, або ж коли я працювала вдома, я «проводила чорним по білому» якусь думку. Іноді важко було надати думці адекватності, сформулювати її... А як подумати, що за мого захоплення писанням я могла провалити іспит... Дійсно, це було щастям, але воно могло й розчарувати. Тож це моє задоволення від писання, навіть геть не літературного, покривало якусь потребу. А потім, одного чудового дня, я закінчила навчання... і впала в розпач, бо не мала більше жодного приводу для писання! Тож я й подумала про те, щоб писати художні твори, ось і все.

– Я чула, що Ви були у країнах Сходу...

– Лише в одній країні

...тож у Вас вже відбулося певне знайомство зі Сходом, зі східною ментальністю. Певно, Ви читали якісь тексти російських авторів, Ви, звісно, маєте знати класичну літературу...?

– Це Достоевський, Толстой, Гоголь, Булгаков, яких я дуже люблю, звісно... не будемо про класиків. Також є Шаламов, відомий у нас як чудовий письменник, дещо маргінальний... Коли я займалася філософією, то цікавилася православ'ям та ісламом. Коли цікавишся іншою релігією, дуже важливо подивитися на те, що про це думають інші, на їхні ідеї. І я не жила в країнах Сходу, я жила лише у Празі, в колишній Чехословаччині – тоді це була ще Чехословаччина – протягом семи років. Я витратила дуже багато часу, щоб отримати візу; справа була в тому, що я була закохана. Там, у Празі, була невеличка французька школа, в якій я викладала.

І водночас Ви продовжували писати?

– Так, я продовжувала писати, і це був дивний досвід – писати мовою, якою не говорять навколо, у цій країні. Це дає змогу побачити той зв'язок, що письменник має зі своєю мовою.

– А що це – зв'язок із мовою? Чим є для Вас мова взагалі? Як Ви знаходите Ваші слова? Мені ввижається така ситуація, коли немає цього зв'язку напряму, немає зв'язку з народом, що Вас оточує, бо Ви не розумієте чеської: є Ваш коханий, але у Вас є також і потреба писати, потреба сказати щось, і ось, Ви знаходите слова. Якими вони є, Ваші слова?

– Стосунки з мовою – цей досвід, якого ви ще набудете, або ж певним чином уже набули – це максимальне занурення у звуковий всесвіт своєї мови. А потім – занурення у мову, яка є зовсім інакшою. На початку, звісно, я не мала жодної опори, і це мене дуже дестабілізувало. Тому що існує якийсь спільний простір, звідки письменник має брати певні слова. Цей словник, ця чутливість до мови, ці стосунки з мовою мають безперервно збагачуватися, коли він живе у цій мові, як риба у воді. І раптом цю рибу виймають із води. Час від часу мені було необхідно якось закритися, обмежитися для того, щоб повернутися туди. І все ж таки я пам'ятаю ті надзвичайні сни, які в мене були тоді – мені снилася граматики. Одного разу мені снилося, нібито прості минулі часи (*passés simples*) були конями з великими жовтими прапорами, а складні минулі часи (*plus-que-parfaits*) були конями з великими фіолетовими прапорами. Вони мчали одне на одного та, зрештою, всі загинули. Ось тоді я собі й сказала, що в мене якісь проблеми з мовою... Звісно, такє стається, коли існують певні пристрасні стосунки з мовою; а коли письменник не має пристрасних стосунків зі своєю мовою, певно, йому не слід бути письменником...

– Так, але все ж таки Ви є таким письменником, для якого важать не лише слова, а й духовність; тобто існує певний меседж, послання, яке у Вас з'являється та яке слід вкласти у слова, знайти для нього тіло. Мене цікавить ця боротьба з покликком, коли є певний поклик, який Ви чуєте, та слова, не завжди слухняні. Тобто мені здається, що духовність не є очевидною, що слід знайти для неї тіло.

– Ви кажете про меседж, але я вважаю, що автор ніколи не має починати з ідеї, з послання, яке він хоче передати. Якщо ми

починаємо з цього, то виходить філософський роман, на шкоду власне літературі. Це як...

Золя?

– Це все ж таки великий письменник. І найкращий він саме тоді, коли забуває про те, що йому слід довести купу речей. Якщо це й не те, що я люблю найбільше, він все ж великий письменник. Я хочу сказати, що є такі письменники... Ось візьмо, приміром, Жана-Поля Сартра: він є, передусім, філософом, і коли він пише романи чи п'єси... Я не кажу, що це не цікаво, але занадто вчувається філософ, що хоче викласти свої ідеї, і це не йде на користь роману. Кажуть, що романіст не має бути надто інтелектуальним, коли він пише. До речі, каже Кундера у «Мистецтві роману», дуже гарному тексті.

– Ви любите романи Кундери?

– Не всі, але це неважливо. Сам він також цікавий з цієї точки зору, бо він дійсно дуже розумний. І ті романи, що він написав французькою – вже десять років, як він пише свої романи французькою – мушу визнати, що вони майже зовсім не переконливі. Бо він дуже розумний, в нього є свої концепції, свої ідеї, які він хоче довести, і ось він бере концепції й одягає їх, як маріонеток. Це не є персонажі, тому що персонаж не має народжуватися з концепції. Персонаж має поставати з уяви, з підсвідомого, не бути концепцією, яку хтось оживив. У «Мистецтві роману» він, дійсно, добре пояснює, чим є роман, і те, що не йдеться про доведення чогось, про донесення меседжу. Ні, входячи до роману, входиш дещо забагато – мене це повністю стосується, – входиш наосліп, навромацьки, ще не знаючи, куди йдеш, але йдеш, тому що тебе веде якась внутрішня сила, намагання зрозуміти щось, що тобі не дається та кличе тебе. До роману входиш, коли хочеться танцювати, коли звучить музика, і не постає питання про те, «як саме»; є щось, що займає своє місце, але для письменника це не ідея. Щось, що падає у нього, що походить з того поля, яке я називаю уявою, чимось подібне до магми. А потім, якщо є певний меседж, то він повинен прийти як додаток, але прийти насамкінець, він ніколи не має бути початковим.

(Запитання від студентів): Коли я читала «Книгу Почей» в українському перекладі, в мене склалося таке враження, що світ, який початково був французьким, став дуже близьким, дуже живим і навіть трохи українським. І я спитала себе, де

проходить ця межа між індивідуальним, приватним, автентичним та універсальним у вашому романі?

– Це запитання стосується не лише моїх книг, але це достатньо фундаментальне запитання, що стосується також і дії моїх романів. Так, дійсно, роман може бути дуже... локальним. Мені згадався один турецький письменник, Яшар Кемал, не знаю, чи відомий він тут, у певний час його тексти знали у Франції. Пригадую, коли він розповідав про похмурого турецького селянина, справжнє дитя цієї природи, тобто йшлося про дуже специфічні традиції, спосіб життя... І в нього це подобалося. Я вважаю, що це є справедливим і для кіно, а гарне кіно я ставлю на той самий рівень, що й літературу: як у книзі, так і у фільмі, навіть якщо герой живе у дуже специфічній місцевості, це може схвилювати будь-кого, якщо автору просто вдалося виразити те універсальне, що є у кожній людській істоті. І я вважаю, що, навпаки, цього забагато у тому русі, що є зараз дуже популярним у так званій Західній Європі, а саме у Франції, але не тільки, в інших країнах також. – це напрям автобіографічного письма (*auto-fiction*). Про нього зараз багато кажуть: інколи такі твори є вдалими, але дуже часто це залишається чимось дуже локальним і може цікавити лише дуже обмежене коло читачів, бо є такі письменники, котрі пишуть лише про свою сім'ю, про їхні стосунки тощо, і, відверто кажучи, це зовсім не цікаво. Насправді, місце дії роману відіграє невелику роль, головне – це персонажі, що мають бути правдоподібними, щоб читач міг перейнятися ними, відчути... Думаю, що ви мали читати великих японських чи китайських письменників, котрі належать до геть інакшої традиції, проте їхні твори зворушують та вражають. Я дуже люблю скандинавську літературу, зокрема шведську; часто це історії, що відбуваються у зовсім відмінному географічному, ментальному, культурному світі – і все одно захоплюють та зворушують. Я думаю, що це належить до алхімії, магії писання. До того ж, перекладач також може бути дуже гарним. Знаєте, бувають такі перекладачі, котрі псують книги, зраджують їх, а є такі, яких можна назвати справжніми янголами книг.

– (Запитання від студентів) Хто є Вашим читачем, хто Вас читав у Франції? Чи зустрічаєтесь Ви з читачами? Для кого ви пишете?

– Завжди задають це питання – «для кого Ви пишете», і я думаю, що більшість письменників мають відповіді: «ні для кого». Я маю на увазі, що коли починаєш щось писати, –

особливо вперше, але і згодом також... Коли я починала свій перший роман, то навіть не уявляла, що дійду до кінця, і він буде виданий! Тож про читача не думаєш. Треба бути досить гордим, щоб сказати: «В мене є читачі». Ні, я не знаю, якими є ці читачі. Я думаю, що коли я пишу, це має бути для мене дуже глибокою потребою, і я дійсно не знаю реакції читача. Водночас було б лицемірним казати, що ти пишеш ні для кого, бо в такому разі це не відсилося б до видавництва: просто під час писання ти не ставиш собі такого запитання, а пишеш радше для того, що маєш десь у глибині душі, того бажання бути таким само незвичайним, як якась певна особа. Як результат, намагаєшся примирити голоси оточуючого світу та ті, які ми чуємо у глибині нас самих. Можливо, письменник – це і є той, кому важко жити, тримаючи всі ці голоси в собі, та хто відчуває потребу вимовити їх.

Ви сказали про шум, точніше, про шуми сучасного світу. Для нас – для мене, для молоді та, звісно, для інших – проблема зла є постійною, повсякденною для нашого життя. Що є зло? Ви ставите питання зла у Ваших текстах, тож, можливо, Ви скажете, як і чому Ви пишете про це?

– Ви майже відповіли самі. Навіть дуже молоді люди вражені цим. Що таке зло – воно охоплює нещастя, несправедливість, насильство, війни, сьогодні це й такі жахливі явища, як тероризм тощо. Ми бачимо зло у всіх його проявах, мінімальних або величезних, ми завжди компетентні в цьому. Отже, завжди, з незапам'ятних часів – подивіться на Книгу Йова у Біблії – це було одним із найбільших питань людства, його мукою; чому зло, звідки воно йде, яким є сенс зла. І я думаю, що це питання є особливо болючим для людей, що перебувають у просторі віри, особливо коли йдеться про монотеїзм, зокрема єврейсько-християнство. Тому що для такої думки як, наприклад, буддизм, зло, як і майже все інше, є одним з виявів ілюзії – для інакшого ментального простору це зовсім інша річ. Тож я більше кажу про Захід, котрий також добре знається на створенні зла, чи не так? Для нього це залишається мукою, що бере початок навіть не у книзі Йова, а раніше; у відомому тексті Гільгамеша, що є дійсно надзвичайним, в одному з найстаріших текстів людства тема зла вже існує. Тож це є мукою для людської істоти звідтоді, як вона стала здатною мислити: homo sapiens постійно чинить зло, постійно потерпає від зла, проте все ж не може звикнути до нього та ставить собі запитання. І якщо ми

візьмемо літературу, то побачимо, що вона дуже пов'язана з цією одержимістю злом. Коли йдеться про великих російських письменників – Толстого, Достоевського тощо – дійсно, можна сказати, що це автори, для яких проблема зла дуже вагома, тобто добро майже завжди на другому плані. Добро наголошується тільки відсутністю зла або ж відмовою брати участь у творенні зла. Що ж чинить література, загалом, роблячи головним персонажем зло? Саме це є жахливим, тому що зло є видовищним, романтичним, тож із ним можна робити чудові картини...

Але у Ваших романах зло не є чимось видовищним.

– Кажучи про видовищність, я маю на увазі війни, жахливі злочини... Звісно, зло – це не тільки це, воно має тисячі видів. Це мука, тож я кружляю навколо цього у своїх романах, але я також, звісно, не знаю відповіді.

(Запитання від студентів) Чи не боїтеся Ви, що Ваші тексти будуть неправильно інтерпретовані?

– Цей ризик є завжди, будь-які тексти можуть бути прочитані «не так». Об'єктивного читання не існує, тож це фатально. Я просто не люблю, коли люди, що читають мої книги, перебільшують сенс того, що там є, приписуючи їм, приміром, з точки зору критика, щось абсолютно протилежне моїй думці. У решті випадків я йду на свідомий ризик того, що хтось може зрозуміти мене неправильно.

(Запитання від студентів) Чи існує для Вас зв'язок між Вашим життям і писанням? Тобто пов'язані чи розділені для Вас Ваше життя та писання, творчість?

– Моє життя ніколи не стає предметом моїх книг, я не належу до напряму автобіографічного письма, мої тексти анітрохи не автобіографічні, але письменник не може писати, не базуючись ні на чому, й існує багато якихось елементів мого особистого життя, що легко перетворюються на текстові елементи. Не можна радикально відмежувати своє життя від писання. Так, я живу тут, я жива, я можу писати, я беру щось із джерела життя, але не роблю з цього канву певного роману. Слід просто розрізнити ці два аспекти.

Ви християнка, католичка, Ви ходите до церкви, але чи часто Ви туди ходите?

– Маю зізнатися вам, що я змушую себе практикувати, я дійсно себе змушую, оскільки я дуже чутлива до літургії, а цей аспект у наших католицьких церквах є дуже... сумним, щоб не сказати гірше. Вам, православним, пощастило, що ви зберегли літургію набагато більш гарною з точки зору естетики, із дуже гарними співами. Так само визначним мені здається те, що відбувалося на II Ватиканському Соборі – тоді сталося певне оновлення католицької Церкви, там були дійсно значущі речі. Мені здається, що це сталося внаслідок усіх драматичних подій XX ст. – Друга світова війна, Голокост тощо – котрі багато чого зрушили з місця. І в теологічному, церковному плані II Ватиканський Собор залишається вагомою подією, не слід жалкувати за тим, що було раніше. Проте в літургійному плані мені дечого не вистачає – григоріанських співів, ще чогось... І це важкувато, бо ми не протестанти, – у протестантів є, як мінімум, суворість, є певна відповідність, а католикам зараз цього бракує. Тож я люблю, коли мені хочеться та коли маю нагоду, приміром, на Пасхальному тижні, просто відвідати якийсь монастир.

(Запитання від студентів) Ви вже казали про зло та добро, чорне та біле. А чим є для Вас щастя?

– Ви знаєте, щастя ніколи не стає предметом літератури. Всі мріють про те, щоб пізнати щастя, жити у ньому, тобто це є тривалий стан, і тому, мені здається, ми не досягаємо його по-справжньому. Щастя відрізняється від радості, бо радість – це яскраве, сильне відчуття, що, проте, не може тривати. Я думаю, що слід намагатися вловлювати ці миті справжньої радості, ці сильні, позитивні, сяючі миті, та вміти жититися ними у години суму, вміти робити їх плідними. Часто ми дещо нелогічно пропускаємо повз увагу щасливі миті та занадто зосереджуємося на нещасливих. Мені здається, що щастя – це майже філософія, це фактично свідомий, психологічний вибір, який включає й напружену внутрішню дію, призводячи до розуміння того, що більшість наших драм і проблем є надуманими, несправжніми. На жаль, людям дедалі більше нав'язується несприродне бачення щастя, що неминуче призводить до поразки. Цікавим є той образ щастя, який можна знайти у буддійських текстах – так, я люблю жититися деінде, водночас залишаючись вірною християнству. Звісно, треба відчувати якісь межі, бо не можна бути буддистом

та християнином одночасно, а ми часто схильні до того, щоб робити з цього помісь яка з бараном – ні, так не можна. Ти або одне, або інше. Але дійсно можна жититися такою прекрасною ідеєю як буддизм та бачити, яким чином різні думки, духовні або філософські – давньогрецьких чи інших філософів – намагаються знайти, як мінімум, рівновагу, щастя. Зрештою, щастя – це певний різновид спокою, певна форма мудрості, яка, проте, не виключає можливості переживання дуже сильних миттєвостей або певного божівілля, можливого у нашому житті, митей захоплення та пристрасті.

– Чи не вважаєте Ви, що слід пройти через певні випробування для того, щоб досягти цього спокою, що мудрість не є чимось, притаманним молоді? (та запитання від студентів) Коли я читала Ваші книги, то для мене це завжди було певною внутрішньою боротьбою, були хвилини, коли я приймала ці тексти, й хвилини, коли я з ними боролася. Я не могла зрозуміти, бо була абсолютно проти того, що Ви казали, та водночас були такі моменти, які цілковито захоплювали мене, бо у Ваших текстах відчувалося, що Ви пройшли крізь певні випробування та що Ваші слова були справжніми. Чи є якісь тексти, в яких Ви програли, не змогли висловити те, що Ви відчували? Це має дещо спільне із першим запитанням.

– Так, слід відповісти на обидва. Те, що Ви сказали спершу, це не є власне питанням, це констатація. Дійсно, відповідати молодим людям, яким близько двадцяти років – це дещо небезпечно, дещо непевно, і звертатися до традицій, до спокою – це не абищо, я пам'ятаю, як я сприймала це, коли мені було двадцять років. Звісно, мені про це казали, я ж вивчала філософію. Але водночас є такі люди... Є такий вислів – мені він здається надзвичайним – що належить одному рабину, рабі Нахману з Братислави: «Заборонено бути старим». Звісно, це не має нічого спільного з нашим суспільством, медициною, ботоксом тощо. Можна мати двадцять років та бути таким само старим, як усі. Є багато людей, котрі є старими, їхні голови є старими, їхні серця є старими. І є маленькі старі пані та пані, повні такої енергії, такої життєвої сили, такої молодості... Слід пильнувати: людина стає старою тоді, коли вона не має більше уяви, не має безумства – мистецького, творчого безумства, – не має більше здатності дивуватися. Не дивуватися щодня навіть найбільш надзвичайним речам – саме так стають старими. Я

думаю, що ставлення до часу, ставлення до світу, ставлення до щастя різняться залежно від того, скільки людині років – двадцять або п'ятдесят, сімдесят, вісімдесят...

Повертаючись до запитання щодо відчуття поразки. Час написання роману провокує дуже неоднозначні відчуття. оскільки, з одного боку, це захоплення та радість, а з іншого – вже хочеться дійти кінця.

– *Щось подібне до боротьби Якова з ангелом, так?*

– Так, трохи... Тож є певний поспіх, напруга, бажання якомога скоріше закінчити, і водночас із наближенням кінця з'являється паніка. Це схоже на закінчення любовних стосунків або на кінець перебування в якійсь надзвичайній країні, коли відчуваєш, що буде потрібно поїхати, буде потрібно припинити це – це так само боляче. І, зазвичай, наприкінці я збентежена. мені здається, що це не добре, це негарно тощо. А щодо читачів та такої реакції на деякі з моїх книжок... Я можу їх зрозуміти, бо там є також багато насильства, багато темного; загалом, є читачі, котрі є вразливими щодо цього та не переносять його, але це їхнє право. Я визнаю за читачами такі самі права, якими я наділяю себе як читачку. Знаєте, одного разу я побила книгу, я справді вдарила її кулаком – так вона мене розлютила. А це була одна з краших книг у літературі ХХ ст., книга Жана Жюно, якого я вважаю одним із найвидатніших французьких письменників ХХ ст. – «Король без розваг», досить важка книга, як мені здається. «Король без розваг» – це видатна книга з проблеми зла, майже філософська праця щодо загадки зла. І вона так мене дратувала, що незважаючи на те, що вона вийшла у серії «Плеяда» – це дуже дорогі та гарні книги, – я побила її в іншій кімнаті, не менше ніж три рази, я побила цю книжку. Бачите, на що здатні книги.

– *Скажіть нам, які книги лежать на Вашому робочому столі? Яких авторів Ви час від часу читаете?*

– Вже трохи більше тридцяти років я читаю більш ретельно – я небагато читала до останнього року навчання у школі. За тридцять років людина змінюється, забуває багато з читаного, забуває навіть те, що мало на неї значний вплив – зрештою, людина не усвідомлює, що використовує їх, певним чином перетворюючи ці спогади про колись читане. Щодо філософії – є сучасний філософ, що, звісно, багато для мене важить: це

Еманюель Левінас. Зараз багато говорять про Левінаса, він модний, і це мало не шкодить його думці, але що поробиш, це феномен моди. Є ще поезія – я дуже чутлива до неї, дуже люблю поезію і маю зізнатися, що мої улюблені поети усі німецькомовні: це Рільке, Тракль та Целан. Звісно, Целан стоїть окремо. Йому вдалося заново надати народові мову – після концтаборів тощо, – повернути до життя німецьку мову. Та не лише вони, звісно, я люблю також і французьких поетів – Сен-Жона Перса, Рембо, Верлена, класиків; тут можна навести справжній список. Також я люблю кіно, воно багато для мене важить, я вважаю, що за формою воно близьке до літератури.

А яких режисерів Ви любите так, що можете дивитися їхні фільми по два, по три рази, а потім ще повертатися до них?

– Цей список також буде дуже різноманітним. Від, скажімо так, метафізичного кіно, як наприклад, Бергман, до гостро соціального. Один із моїх улюблених режисерів – Тарковський. Зізнаюся, що фільм «Сталкер», дуже специфічний фільм, я дивилася сім разів; я купила його – це були ще не DVD, а CD – та продивлялася у сповільненому режимі, зупиняючись на деяких кадрах. Я вважаю Тарковського неперевершеним. У сучасному кіно також є дуже цікаві речі; не знаю, чи відомі тут брати Дарденн, двоє бельгійських режисерів, я вважаю, що їхні фільми просто надзвичайні. Короткі, насичені, дуже прості фільми, в яких ідеться про біль, про депресію за допомогою дуже простих засобів.

Повертаючись до книг... Звісно, є російська література, італійська, американська, англійська; якщо зараз вас запитують, хто ваші улюблені письменники, ви складете певний список, але через десять, двадцять, тридцять років ви забудете тих письменників, яких дуже любили. Ви любитимете інших, а ті книги, що вражають вас зараз, здаватимуться вам дуже блідими, тому що свого часу вони вам уже дали все те, що мали дати. Бо це також певна форма живлення. Тож навколо мене багато книг, мені їх багато надсилають, є певні книги, що кружляють навколо мене. І я не можу вам сказати про щось одне, один роман... Взагалі, я більше люблю есеї. А зараз я взяла з собою в подорож книгу Ісака Бабеля, це Одеса... тож я взяла з собою цю маленьку книгу.

А у живописі?

– В мене є улюблені художники, ті, чий стиль живопису зворушує мене більше; немає великого сенсу називати імена... хоча, наприклад, Рембрандт. Це схоже на ситуацію з музикою,

тут важко все пояснити... Одного разу мене запросили на радіопередачу – таємниця радіо в тому, що воно змушує все уявляти за допомогою самих лише слів – де попросили розповісти про якусь картину. Я вибрала картину Рембрандта, не з найвідоміших – «Едип». На ній вгадується сам художник. Його видно далеко на фоні, і він стоїть так, що не можна побачити, що відбувається, залишається хіба що здогадуватися, уявляти тощо. Ця картина дуже дивна, я сказала б радше, що це стосується письма, а не живопису.

(Питання від студентів) Коли Ви пишете книгу, Ви працюєте з певними персонажами. Чи продовжують вони жити у Вашому повсякденному житті?

– Ні. Хоча всі ці образи все ж таки якимось чином носиш у собі, я не ототожнюю їх із персонажами. Я думаю, що є письменники, котрі якимось ототожнюють себе з персонажами, але я – ні. Є також письменники, що регулярно переносять своїх персонажів з одного роману до іншого тощо, скажімо, ті, що встановлюють майже емоційні зв'язки з персонажем, так ніби це жива істота, але я цього не відчуваю, ні.

(Запитання від студентів) Чи була для Вас релігія свідомим вибором або ж слідуванням сімейній традиції?

– Я походжу зі звичайної католицької сім'ї, не надто релігійної. Так, ми практикували, але у Франції, аж до 50-х – 60-х р., це було культурно та соціально зумовлено: якщо ти з католицької сім'ї, то відвідуєш месу щонеділі. Я не можу сказати, що в моєї матері це було якимось дуже глибоко, і в мого батька також, і я дуже нудьгувала у церкві в неділю, як і більшість дітей. Як я завжди кажу, католики – і православні також, там навіть краще – можуть хоча б мріяти, роздивляючись вітражі та інші зображення; а що я любила всі ці картинки, то мені було чим зайнятися. Але маю зізнатися, що в мене була дуже погана освіта, те, що в нас називають катехізисом, майже ніякої. Я не вчилася у гарних релігійних школах, а без цього католицька освіта є дійсно дуже недостатньою. Протестанти – ні, вони серйозніше до цього ставляться, а католики надто легковажать освітою та доступом до Тексту. Тож усі в перехідному віці задають якісь запитання, ніщо більше не є очевидним... Й одного дня у мене виникли проблеми з Олюдненням – це, все ж таки, безкінечна таємниця. Це було у старшому підлітковому віці, і моє велике питання було таким сумним, – я не розуміла, – що я вирішила

перейти до юдаїзму. Я виросла у французькій провінції, там, де немає ніякої синагоги... Я поговорила про це з батьками, але вони, як то кажуть, впали там, де стояли, вони мене не зрозуміли, і не було нікого, хто поговорив би зі мною, розказав би щось. Тож я нікому більше про це не розповідала, і це було справжньою мукою, що тривала дуже довго. А потім я думала про це, читала якісь тексти, роздумувала про них... Тож я не знаю, що б я робила, якби народилася в іншій сім'ї. Але одне можу сказати напевне: недостатньо народитися, скажімо, в лоні якоїсь релігії для того, щоб дійсно її прийняти. Мені сумно дивитися на результати ставлення до цього як до певної інсценізації, ми всі знову бачимо той ефект, ту жорстокість, яку це породило. Політики часто маніпулюють людьми, їхньою належністю до тієї чи іншої релігії, відданістю тим чи іншим переконанням. Для мене це є збоченням, повною, абсолютною зрадою початковому Тексту, дуже тяжкою зрадою, і я не можу залишатися спокійною. Коли я читаю євангельські тексти, то бачу там, незалежно від будь-якої релігійної приналежності, сенс та послання свободи для кожної людської істоти, які я більше ніде не знаходжу.

(Запитання від студентів) Це продовжує Вашу думку: де знайти радість? Звісно, у глибині власної душі, але також і у спілкуванні з іншими, у текстах, що читаються. Чи можете Ви дати нам тут якусь пораду? Чи можна бути щасливим, дивлячись на все те, що відбувається у суспільстві?

– Так, звісно, радість – це не те саме, що щастя... Є такий вираз французькою мовою: *les petits riens* – маленькі дрібниці, маленькі шматочки щастя, які ми зустрічаємо щодня – сонячний промінь, що визирнув раптом, пташина пісня, посмішка. Саме це і є маленькими радощами, маленькими щасливими миттями.

(Запитання від студентів) Що Ви можете порадити тим, хто ще не читав Ваших текстів? З якого тексту слід починати відкривати Ваш світ?

– Мені ніколи не вдається відповісти на це запитання, тому я, аби усе спростити, раджу загалом починати із мого першого роману, що називається «Книга Ночей», але водночас я знаю, що ця книга не надто зрозуміла. Це книга, в якій уявне, що наближається до фантастичного, прирівняне до того, що можна назвати реальним. Як на мене, це дещо приголомшує, але все ж

таки можна розпочати з першої книги. Чесно кажучи, я не дуже добре це усвідомлюю, я не знаю, з якої книги слід почати.

Але є якісь тексти, які Ви особливо любите?

– Ні, я не відкидаю жодного тексту і не люблю жоден з них якось особливо.

(Запитання від студентів) Чи можете Ви сказати, що існують якісь ідеї, образи, що поєднують усі Ваші тексти?

– Це відчувається, звісно; коли пишеш, завжди обертаєшся навколо якихось ключових ідей, сильних, іноді дещо божевільних, я це добре усвідомлюю. Можна застосувати й кінометафору: наближені або, навпаки, віддалені плани, або трохи стиснуті, такі чи інші – письменник, дійсно, обертається навколо своєї ідеї, так само змінюючи положення камери. Тож деякі книги охоплювали певний широкий простір, велику кількість персонажів... У моїх перших романах було більше персонажів. Приміром, дія мого першого роману триває майже сто років, і там згадуються три війни, що були дуже важливими для Франції – війни 1870-го, 1914-го та 1940-го р., – тож він охоплює досить значний проміжок часу. І в цій книзі багато персонажів, у наступних книгах ця тенденція зберігається, а потім, із часом, хоча я продовжую обертатися навколо питань пристрасті, насильства, зла та водночас спокути у деяких серцях, персонажів стає менше, текст стає більш організованим. В останньому романі, який я написала, що називається «Магнус», я вперше спитала про те, що сталося, коли я почала писати, мене бентежило те, що йшло до мене. Тому що це книга, яка складається з невеликих фрагментів, котрі чергуються з іншими маленькими текстами – до мене прийшла ось така специфічна структура. Тобто, бачите, ми робимо весь час майже те саме, але водночас змінюємо підхід, і це нормально. Я думаю, що це є справедливим для всіх письменників.

(Запитання від студентів) Ви кажете про певний поклик, необхідний для того, щоб стати письменником. А яким чином письменник може припинити писати?

– Це ви маєте спитати у когось, хто вже припинив. Наприклад, один письменник покинув писати того дня, коли в нього на очах загинула його донька, дуже молода, і це було для нього такою травмою, що він не писав більше протягом двадцяти років. Тобто це може статися просто через сильний шок. А я не могла писати

протягом року після смерті мого батька, хоча тоді я саме писала роман, тому що для мене писання більше не мало сенсу. Деяких, можливо, писання могло б порятувати, але я писати не могла, і ось тут я шкодую про те, що я не музикант. Якби я вміла грати, це б мене врятувало, я впевнена.

Яку музику ви любите?

– Це теж дуже різноманітно...

– *Це залежить від Вашого душевного стану?*

– Так. Водночас, я ніколи не слухаю музику, коли я пишу, бо для мене музика – це не звуковий фон. Я не змогла б писати, слухаючи музику, і я не люблю слухати її відразу перед цим або після цього. Звісно, я дуже люблю релігійну музику – григоріанські, православні співи – це очевидно, але я також дуже люблю так звану народну музику, циганську чи арабську, ну й, звісно, так звану класичну музику. Але з цим також те саме: я не люблю робити каталог з того, що я люблю, починаючи з XVI ст. і закінчуючи Малером і компанією.

(Запитання від студентів) У Новому Завіті написано, що Ісус – це дорога, правда та життя. А ким для Вас є Ісус?

– Ось саме тим, що тут сказано! Як ви хочете, щоб я це пояснила? Це справді залишається великою таємницею. Я завжди кажу про те, що не можна стверджувати власну приналежність до християнської думки, доки не прийняті ці два найбільші виклики нашому розуму, дві таємниці християнства, бо одна включає іншу: Олюдження та Воскресіння. Тож тут, як казав Паскаль, слід зробити певний стрибок у невідоме, щось на зразок парі, в якому слід визнати Олюдження та засвідчити ці таємниці. На жаль, Церква, принаймні католицька, довго та істотно зраджувала послання евангелій: тому завжди казали, що християнство проти тіла, проти плоті, хоча воно, навпаки, дає йому повне та абсолютне благословення, бо сам Бог прийшов для того, щоб взяти людську подобу, людське тіло. І в цьому те, що є у цих стосунках найбільш надзвичайного: це благословення життя через Олюдження та Воскресіння, бо вони йдуть разом, це подібно до вічно нової відкритості чомусь незнаному, що є надзвичайним. Тож я – просто маленька читачка евангелій, і я вірю, що це саме так.

Бесіду підготувала Любов ЗУБОВА